

Το αίνιγμα της Κυπριακής Γραφής

Ελένη Μαντζουράνη

Ένα από τα πλέον κατάλληλα πεδία μελέτης για την τεκμηρίωση της ιδιαιτερότητας του κυπριακού πολιτισμού στην ενσωμάτωση των ξένων επιρροών που δέχθηκε και της εκμετάλλευσής τους για τις ανάγκες του, είναι η γλώσσα και ιδιαίτερα, η απόδοση της στο γραπτό λόγο. Η ανάπτυξη των μεγάλων αστικών κέντρων, η εξέλιξη του εμπορίου και η γενικότερη άνθηση της πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής της Κύπρου ώθησε τους κατοίκους του νησιού στην επινόηση γραφής για διοικητικούς, εμπορικούς και άλλους επικοινωνιακούς λόγους, από τα πρώιμα κιόλας στάδια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Ο μεγάλος αριθμός των ενεπίγραφων αντικειμένων, που προέρχεται από τις περισσότερες περιοχές του νησιού, μαρτυρεί τη διάδοση αλλά και τη χρήση της γραφής όχι μόνο σε εξελιγμένους τομείς (οικονομία, εμπόριο, θρησκεία, λογοτεχνία) αλλά και σε καθημερινό επίπεδο.

Η ιστορία της γραφής στην Κύπρο εξακολουθεί να παραμένει μεγάλο μυστήριο με πλήθος αναπάντητα ερωτηματικά, παρά το γεγονός ότι έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης για περισσότερο από μία εκατονταετία. Κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία στον ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου επικρατούν δύο κατηγορίες γραφών, η γραμμική και η σφηνοειδής. Στην περίπτωση της Κύπρου ωστόσο, φαίνεται ότι η γραφή έχει υβριδικό χαρακτήρα, καθώς συνδυάζει στοιχεία και των δύο προαναφερθέντων συστημάτων. Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν έχει ακόμα καταστεί δυνατή η αποκρυπτογράφηση του συγκεκριμένου τύπου γραφής, δυσχεραίνει την εξακρίβωση της προέλευσής του.

Η έντονη και συστηματική ανασκαφική δραστηριότητα στο νησί τις τελευταίες δεκαετίες με τα νέα ευρήματα εμπλούτισε τις γνώσεις μας για τις αρχαιότερες γραφές. Το πρωιμότερο παράδειγμα γραφής είναι μία αποσπασματικά σωζόμενη οπτή πινακίδα από την Έγκωμη (πινακίδα 1885) που χρονολογείται περί το 1500 π.Χ. Η γραφή της πινακίδας έχει παράλληλα με τη Γραμμική Α Γραφή της μινωικής Κρήτης, γι' αυτό το λόγο ο Arthur Evans την ονόμασε «Κυπρομινωική». Η ονομασία αυτή επικράτησε παρά τις όποιες αντιρρήσεις που έχουν κατά καιρούς εκφρασθεί από τους διάφορους μελετητές. Ο όρος «Κυπρομινωική γραφή» αναφέρεται σε όλα τα συστήματα γραφής που χρησιμοποιήθηκαν μέχρι το τέλος της Εποχής του Χαλκού στο νησί. Τα συστήματα αυτά έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά αλλά παράλληλα διαφέρουν και ως προς τη μορφή αλλά και ως προς τη χρονική διάρκεια και γεωγραφικό χώρο χρήσης τους. Η πλέον αποδεκτή σήμερα κατηγοριοποίηση των γραφών της προϊστορικής Κύπρου προτείνει την ύπαρξη τριών βασικών συστημάτων: Κυπρομινωική I (KM 1), Κυπρομινωική II (KM 2), Κυπρομινωική III (KM 3).

Η ΚΜ 1 χρησιμοποιήθηκε από τον 14^ο έως τον 11^ο π.Χ. αιώνα -με έμφαση στο 12^ο π.Χ. αιώνα- και απαντά σε διάφορες περιοχές του νησιού. Ωστόσο όπως προαναφέρθηκε, τα πρώτα δείγματα γραφής στην Κύπρο χρονολογούνται στο τέλος του 16^{ου} και αρχές του 15^{ου} π.Χ. αιώνα. Εκτός από την πινακίδα 1885 από την Έγκωμη, σύμβολα γραφής έχουν εντοπιστεί σε ένα υφαντικό βάρος, σε ένα σφραγιδοκύλινδρο από την Έγκωμη και μία λαβή πήλινου αγγείου από τα Κατύδατα. Τα δείγματα αυτά ανήκουν σε μία πρώτη, αρχαιότερη της ΚΜ 1, φάση ανάπτυξης της γραφής στο νησί. Από τα σύμβολα αυτά μόνο 15 ενσωματώνονται στην ΚΜ 1. Τα υπόλοιπα δεν ξαναχρησιμοποιούνται σε κανένα από τα γραφικά συστήματα της προϊστορικής Κύπρου. Το πρώτο αυτό συλλαβάριο συσχετίζεται με την Γραμμική Α Γραφή. Η ΚΜ 1, το βασικό συλλαβάριο της Ύστερης Χαλκοκρατίας, αποτελείται από 85 σύμβολα. Σύμβολα της ΚΜ 1 απαντούν συχνά σε πήλινα σφαιρίδια. Αυτά τα μικροαντικείμενα, που μοιάζουν με βώλους, πρέπει να ήταν ένα είδος ψηφίδων. Πάνω τους, σύμφωνα με τις πρώτες απόπειρες ανάγνωσης τους, αναγράφονταν κύρια ονόματα συνοδευόμενα από κάποιο προσδιορισμό σε συντομογραφία. Το μοναδικό κείμενο της ΚΜ 1 προέρχεται από ένα πήλινο σφραγιδοκύλινδρο από την Έγκωμη. Πρόκειται για συνεχές κείμενο που καταλαμβάνει 27 γραμμές και αποτελείται από 179 σημεία. Έχει υποστηριχθεί από διάφορους ερευνητές ότι η γλώσσα, την οποία αντιπροσωπεύει η ΚΜ 1, ήταν πιθανότατα αυτή που μιλούσε το σύνολο του πληθυσμού στο νησί.

Η ΚΜ 2, παρόλο που στηρίζεται στην ΚΜ1, μάλλον αντιπροσώπευε διαφορετική γλώσσα. Η χρήση της περιορίζεται στην Έγκωμη στο τέλος του 13^{ου} και αρχή 12^{ου} π.Χ. αιώνα. Ενδεχομένως να ήταν η γλώσσα κάποιου ξένου φύλου/εθνοτικής ομάδας που εγκαταστάθηκε στην Έγκωμη και προσάρμοσε τη γλώσσα του στην τοπική γραφή. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα οι δύο γραφές, ΚΜ1 και ΚΜ2 να συνυπήρχαν για ένα διάστημα. Η ΚΜ 2 απαντά σε τρεις πινακίδες από την Έγκωμη, χρονολογούμενες στο τέλος του 13^{ου}-αρχές του 12^{ου} π.Χ. αιώνα, οι οποίες περιέχουν μακροσκελή κείμενα. Οι πινακίδες έχουν συνήθως ορθογώνιο σχήμα με την πρόσθια πλευρά πεπλατυσμένη και την οπίσθια κυρτή και είναι γραμμένες και στις δύο πλευρές. Τα κείμενα είναι διαρθρωμένα σε κάθετες στήλες με οριζόντιες διαχωριστικές γραμμές, που δηλώνουν παραγράφους, κατά το συρμό της γραφής της Εγγύς Ανατολής. Έχει προταθεί ότι πρόκειται για λογοτεχνικά κείμενα ή θρησκευτικούς ύμνους πιθανόν σε μορφή ποιήματος. Το συλλαβάριο που διαμορφώνεται αποτελείται από 59 σημεία. Τα σύμβολα της ΚΜ 2 είναι όμοια ή πιο εξελιγμένα από τα αντίστοιχα της ΚΜ 1. Η χρήση μικρότερου αριθμού σημείων στην ΚΜ 2 σε σχέση με την ΚΜ 1 δείχνει μία τάση προς απλοποίηση της γραφής. Θεωρείται μάλιστα ότι η γλώσσα που αντιπροσωπεύουν αυτά τα κείμενα είναι η χουρριτική. Κάτι τέτοιο δε συνάδει όμως με τα ελάχιστα άλλα χουρριτικά αντικείμενα ή πολιτιστικά στοιχεία που εντοπίζονται στην Κύπρο, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για σημαντική εγκατάσταση Χουρριτών, στο νησί, με επιρροή μάλιστα στη γλώσσα.

Η ΚΜ3 βρέθηκε στην περιοχή της Ugarit, στην οποία πιθανόν εισήχθη από Κυπρίους εμπόρους ή αποίκους. Και αυτή μάλλον προέρχεται από την ΚΜ1. Το συγκεκριμένο σύστημα γραφής περιλαμβάνει σημεία, τα οποία προέρχονται από επιγραφές που βρέθηκαν σε τέσσερις πινακίδες, σε αργυρό κύπελλο και δύο σφραγιδοκυλίνδρους από την Ugarit, το λιμάνι της, Minet-el-Beida, και πιθανόν την Λατάκεια και χρονολογούνται στο 13^ο π.Χ. αιώνα. Μεμονωμένα σημεία της ΚΜ 3 είτε εγχάρακτα είτε γραπτά έχουν βρεθεί κυρίως σε κεραμική αλλά και σε άλλα αντικείμενα. Η ΚΜ 3 περιλαμβάνει 44 σημεία, από τα οποία 28 σχετίζονται με τα αντίστοιχα της ΚΜ 1 αλλά δεν έχουν χρησιμοποιηθεί στην ΚΜ 3.

Πολλά αντικείμενα που φέρουν εγχάρακτα τα σημεία των συστημάτων της ΚΜ γραφής ή σχετίζονται με αυτή έχουν έρθει στο φως σε διάφορα μέρη του νησιού, σε αντίθεση με το Αιγαίο, όπου οι πινακίδες βρίσκονται σχεδόν αποκλειστικά στα αρχαία των ανακτόρων. Σημεία των γραφών εμφανίζονται σε οστέινες σφραγίδες (Κίτιο, Έγκωμη, Παλαίπαφος), πλήινα σφαιρίδια (Χαλά Σουλτάν Τεκέ, Κίτιο, Έγκωμη), γραπτά αγγεία, σφραγιδολίθους καθώς και σε χάλκινα και ελεφάντινα αντικείμενα.

Από τον τάφο 49 του νεκροταφείου στη θέση Παλαίπαφο-Σκάλες, που χρονολογείται στα τέλη του 11^{ου} αιώνα π.Χ., προέρχονται τρεις οβελοί (χάλκινες ράβδοι) με εγχάρακτα σημεία γραφής. Το σημαντικότερο εύρημα είναι η επιγραφή σε ελληνική γλώσσα γραμμένη σε επιχώριο σύστημα γραφής με πέντε σημεία που μεταγράφονται ως o-re-le-ta-u και σημαίνουν τη γενική του ανδρικού ονόματος, Οφέλτας, δηλ. Οφέλτου, το οποίο απαντά και σε πινακίδα της Γραμμικής Β Γραφής από την Κνωσό στην Κρήτη. Το εύρημα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς αποδεικνύει ότι κατά τον 12^ο αιώνα π.Χ. με τον Αχαιικό αποικισμό της Κύπρου, καθιερώνεται ένα νέο συλλαβάριο στο οποίο συγχωνεύονται δύο παραδόσεις γραφής, η «κυπρομινωική» και η Γραμμική Β. Από την 1^η χιλιετία π.Χ. και μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους, το συλλαβάριο αυτό –γνωστό και ως «κυπριακό συλλαβάριο»– συνιστά το κυρίαρχο σύστημα γραφής στην Κύπρο. Όπως υποδηλώνει και η ονομασία του το σύστημα αυτό είναι συλλαβικό, κάθε δηλαδή γράφημα του αποδίδει μία συλλαβή. Χρησιμοποιείται σε όλο το νησί με πολυάριθμες τοπικές και χρονολογικές παραλλαγές. Στη βασική του σύνθεση, το συλλαβάριο περιέχει 55 συλλαβογράμματα. Ως προς το σχήμα τους, τα συλλαβογράμματα είναι απλοί γραμμικοί χαρακτήρες χωρίς εικονικό περιεχόμενο. Οι λέξεις επί των επιγραφών χωρίζονται συνήθως με άνω τελεία ή με μία κατακόρυφη γραμμή.

Εκτός από ένα κενό τεκμηρίωσης τριών περίπου αιώνων, το κυπριακό συλλαβάριο επανεμφανίζεται γνωρίζοντας πραγματική άνθιση μεταξύ 7^{ου} και 3^{ου} αιώνα π.Χ. Κατά την περίοδο αυτή εμφανίζονται διαμορφωμένες δύο βασικές παραλλαγές του συλλαβαρίου: μία

περιορισμένη γεωγραφικά στην περιοχή της Πάφου («παφιακό συλλαβάριο»), κατά κανόνα δεξιόστροφη και μία διαδεδομένη στην υπόλοιπη Κύπρο («κοινό κυπριακό συλλαβάριο»), συνήθως αριστερόστροφη, προφανώς υπό φοινικική επίδραση.

Στο κυπριακό συλλαβάριο των πρώιμων ιστορικών χρόνων είναι γραμμένα κείμενα της *αρκαδοκυπριακής* και της *ετεοκυπριακής* διαλέκτου. Η *αρκαδοκυπριακή* μιλιόταν στα περισσότερα βασίλεια της μεγαλονήσου, από τη δύση (Πάφος) έως την ανατολή (Σαλαμίνα). Η *ετεοκυπριακή*, που εντοπίζεται κυρίως στην περιοχή της Αμαθούνας, οφείλει την ονομασία της στους όρους *Ετεόκρητες* και *Ετεοκρητική* που χρησιμοποιήθηκαν για να προσδιορίσουν εθνοτική ομάδα και αντίστοιχο γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης. Κατ' αναλογία με τους Ετεόκρητες χρησιμοποιούνται και οι όροι *Ετεοκύπριοι* και *Ετεοκυπριακή*. Στο γραπτό λόγο, το ετεοκυπριακό ιδίωμα αποδίδεται αποκλειστικά με το «κοινό συλλαβάριο» και όχι με το γνωστό ως «παφιακό». Παράλληλα πρέπει να επισημανθεί ότι σε κάποιες περιοχές (Κίτιο, Λάπηθος) χρησιμοποιήθηκε και η φοινικική γλώσσα και γραφή.

Αρκαδοκυπριακή (ή *Νότια Αχαική*) είναι συμβατική ονομασία που καλύπτει τις γλωσσικές μορφές που ομιλήθηκαν στην Αρκαδία και την Κύπρο, οι οποίες παρά τη διαφορά των αντίστοιχων συστημάτων γραφής, παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες. Σύμφωνα άλλωστε με μία παράδοση που αναφέρει ο Πανσανίας, ο βασιλιάς των Αρκάδων Αγαπήνωρ, επιστρέφοντας με το στρατό του στην πατρίδα με το πέρας του Τρωικού πολέμου, αναγκάστηκε από μία τρικυμία να καταφύγει στην Κύπρο, όπου αποίκισε την Πάφο και ίδρυσε το ιερό της Αφροδίτης της Παφίας. Όπως προαναφέρθηκε, τον 12^ο αιώνα π.Χ. –αν όχι νωρίτερα- φαίνεται ότι είχε συντελεστεί η σταδιακή εγκατάσταση στην Κύπρο πληθυσμιακών ομάδων διαφόρων προελεύσεων, αλλά κυρίως Πελοποννησιακών. Παρά τις μυθολογικές παραδόσεις αλλά και το σημαντικό αρχαιολογικό και επιγραφικό υλικό, η σύνθεση των δεδομένων για τον προσδιορισμό της χρονολογίας και του τρόπου εγκατάστασης αυτών των ομάδων στην Κύπρο είναι αρκετά προβληματική. Όπως επισημαίνουν πολλοί ερευνητές είναι αναγκαία η περαιτέρω διερεύνηση αφενός του ιστορικού πλαισίου, μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν τα κοινά γλωσσικά στοιχεία στην Αρκαδία και αφετέρου των συνθηκών, που επέτρεψαν στη διάλεκτο αυτή να επιβιώσει στη νέα της εστία, την Κύπρο. Παρά τις όποιες αμφιβολίες αναφορικά με την εμφάνιση της αρκαδοκυπριακής στο νησί, υπάρχει ομοφωνία ως προς το χρονικό φάσμα χρήσης της. Όπως η συλλαβική γραφή έτσι και η αρκαδοκυπριακή διάλεκτος διατηρείται έως το τέλος του 3^{ου} π.Χ. αιώνα, οπότε και υιοθετούνται το ελληνικό αλφάβητο και η Ελληνιστική Κοινή.

Την ετεοκυπριακή γλώσσα είμαστε σε θέση να τη διαβάσουμε αλλά όχι και να την κατανοήσουμε καθώς γνωρίζουμε την τυπολογία των συλλαβογραμμμάτων, όχι όμως τη φωνητική τους αξία. Συνεπώς, οι παρατηρήσεις που μπορούν να διατυπωθούν ως προς τη μορφολογία του ιδιώματος αυτού είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Σε επίπεδο καταγωγής, είναι πιθανόν το συγκεκριμένο ιδίωμα να συνδέεται με μία γλώσσα (ή μία από τις γλώσσες) που μιλούσαν στο νησί την Εποχή του Χαλκού, συνεπώς και με κάποια από τις ομάδες των «κυπρομινωικών» κειμένων. Άλλες θεωρίες που πραγματεύονται το θέμα της προέλευσης κινούνται εκτός των γεωγραφικών ορίων και γλωσσικών παραδόσεων του νησιού, από τη σημιτική μέχρι την ιλλυρική, χωρίς να ξεχνούν την χουρρική και την ουραρτική. Προς το παρόν όμως το ζήτημα παραμένει ανοιχτό.

Η Φοινικική γλώσσα αποδίδεται με μία γραφή φωνητικού τύπου, απλή, οικονομική, εύστροφη, προορισμένη για ευρύτερη χρήση, που διαδόθηκε σε ολόκληρη τη συρο-παλαιστινιακή ζώνη, όπου και χρησιμοποιήθηκε για έξη τουλάχιστον αιώνες (13^{ος}-8^{ος} π.Χ.) χωρίς ουσιώδεις μεταβολές. Η Φοινικική γραφή αποτελεί ένα μεταβατικό στάδιο από το συλλαβογραφικό σύστημα στην καθαρά φωνητική γραφή. Το φοινικικό αλφάβητο συνιστούν 22 σύμβολα που αντιστοιχούν σε συμφωνικούς αποκλειστικά φθόγγους, ενώ τα φωνήεντα συμπληρώνονται νοερά από τον αναγνώστη. Η ανάγνωση διευκολυνόταν με σημεία στίξης (κάθετες γραμμές και πιο σπάνια τελείες). Δείγματα φοινικικής γραφής απαντούν στις περιοχές της Κύπρου οι οποίες τελούσαν υπό φοινικική διοίκηση.

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι η γραφή στην Κύπρο ακολουθεί αρχικά αυτόνομη πορεία σε σχέση με τις δύο μεγάλες κατηγορίες γραφών της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. τη σφηνοειδή και την γραμμική. Το βασικό σύστημα γραφής του νησιού είναι η «Κυπρομινωική Ι» που ανάγει την καταγωγή της στην Γραμμική Α, ενώ οι επιδράσεις που δέχθηκε από τη Γραμμική Β είναι δευτερογενείς, όντας σύγχρονες με το μυκηναϊκό αποικισμό. Η ευρεία χρήση της γραφής αυτής δείχνει γλωσσική ομοιογένεια. Αντίθετα η «Κυπρομινωική ΙΙ» και η «Κυπρομινωική ΙΙΙ» ήταν περιορισμένες τοπικά, στην Έγκωμη και την περιοχή της Ugarit αντίστοιχα, και χρονικά στον 13^ο π.Χ. αιώνα. Βασίζονται στην «Κυπρομινωική Ι» αλλά έχουν σαφείς ανατολικές επιρροές, κυρίως η «Κυπρομινωική ΙΙΙ». Η Κυπρομινωική γραφή αποτέλεσε την βάση ανάπτυξης και εξέλιξης των κυπριακών συλλαβαρίων των ιστορικών χρόνων. Η συνέχεια στη γραπτή παράδοση του νησιού την περίοδο αυτή είναι αδιαμφισβήτητη. Από τον 4^ο αιώνα π.Χ. ωστόσο, αρχίζει να μειώνεται το ποσοστό συλλαβικών επιγραφών προς όφελος των αλφαβητικών. Το γεγονός αυτό συνδέεται με τη νέα γλωσσική μορφή της ελληνικής, την Κοινή, τη γλώσσα της διοίκησης, μετά την υπαγωγή της Κύπρου στο βασίλειο των Πτολεμαίων. Έκτοτε Κοινή και αλφάβητο επικρατούν σταδιακά αντί του συλλαβαρίου αλλά και των διαλέκτων που αυτό αποδίδει.

Βιβλιογραφία

- Baurain C. 1991, « L'écriture syllabique à Chypre », in Baurain C., Bonnet V. & Krings V. (eds), *Phoenikeia Grammata. Lire et écrire en Méditerranée*, Actes du Colloque de Liège, 15-18 novembre 1989, Namur, 389-424.
- Evans A. 1909, *Scripta Minoa. The written Documents of Minoan Crete I : The Hieroglyphic and Primitive Linear Classes*, Oxford.
- Karageorghis V. & O. Masson (eds), *The History of the Greek Language in Cyprus*, Proceedings of an International Symposium, sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca.
- Masson E. 1974, *Cyprominoica : Répertoires, Documents de Ras Shamra, Essais d'Interprétation*, Studies in Mediterranean Archaeology 31 (2), Göteborg.
- Masson O. 1983, *Les Inscriptions Chypriotes Syllabiques. Recueil critique et commenté, Études Chypriotes*, Paris.
- Ruiperez M. S. and Melena J. L. 1996, *Οι Μυκηναίοι Έλληνες*, (μτφ. στην ελληνική), εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.